

Винко Ј. ПАНДУРЕВИЋ*

Универзитет Унион „Никола Тесла“ Београд

Факултет за пословне студије и право

ЕТНИЧКИ И ПОЛИТИЧКИ КОНСТИТУЕНСИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Апстракт: Слом Совјетског савеза и источног социјалистичког лагера, а затим и распад Социјалистичке Југославије, који су пратили снажни етнички антагонизми чија је најсуровија форма била оружана борба до тада „збратимљених“ народа, историјски „блиских“, „истих“, који су у заједничкој држави „остварили пуну националну слободу и равноправност“, у први план социолошке теорије и политичке праксе изbacили су теме нације и национализма. Основни теоријско-истраживачки приступи нацији у социологији, развијени посебно на западу, „ослободили су“ поље друштвених наука у земљама бившег социјалистичког истока, марксистичких и комунистичких теорија о нацији и националном питању.

Иначе, ни обновљене студије „нације и национализма“ нису у потпуности увеле појмовну и теоријску кохерентност на свом истраживачком пољу, нарочито повећани интерес за теме нације и национализма, који је уследио у другој половини прошлог и почетком овога века довео је до још веће „непрегледности“ и нису се смањиле постојеће нејасноће у појмовном и теоријском смислу.

Управо у овом раду се бавимо проблемима „нове непрегледности“, коју су неки аутори називали „терминолошка џунгла“ „концептуална анархија“ при дефинисању и разграничавању основних појмова из области нације и национализма и њима сродних појмова. Настојали смо утврдити када настаје нација и који су конститутивни елементи нације и националног идентитета.

Постулати примордијалистичког и етно-симболистичког правца у истраживању нације и национализма су доминантни у схватању нације на постјугословенском простору и као такви потврђени су у пракси, чиме је још једанпут задат ударац теорији о „крају нација“ и пананационализму, који су заживели једину у оквирима научних радова.

Кључне речи: Етничке заједнице, етницитет, етничка и политичка нација, држава и држављанство, национални идентитет.

УВОД

Теме „етничке заједнице“, „народ“, „нација“ и „национализам“ у другој половини прошлог века, са маргина специјалистичких друштвених истраживања, академског и историографског разматрања, доспеле су у саму срж друштвене науке и дошло је до конституисања посебног истраживачког поља, посебних „студија нације и национализма“ мултидисциплинарног карактера. За ове теме свој интерес су

* Доцент, vinko.pandurevic@fpssp.edu.rs

исказале политичке науке, теорија међународних односа, социологија, антропологија, историја уметности итд. Посебно интересовање за питања нације и национализма покренули су одговарајући друштвено-историјски и практично-политички процеси везани за слом комунизма, и настанак мноштва нових држава (пре свега чисто етнонационално хомогених), на простору некадашњег Совјетског савеза и Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ).

Нови теоријски приступи и тематизација „нације и национализма“ и формулисање мноштва различитих теорија и методолошких приступа, били су под снажним утицајем практично-политичких становишта самих аутора, који су често заузимали теоријске дискурсе, ради осуђивања или афирмисања одређених национализма. „Практична, често „експресивна“ и „убеђивачка“ функција теоријског дискурса о нацији и национализму посебно оптерећење домаће дискусије, у којима је логиком политичких и историјских збивања, драматично скраћен пут између „разумевања“, „заузимања ставова“ и „деловања“ (Subotić 2007: 36). Увећавање броја истраживања на тему нације и национализма, и нуђење различитих приступа и теоријских концепата, довели су до стања „нове непрегледности“ и нису допринели јаснијем дефинисању и разграничавању ових појмова у односу на друге сродне појмове. Као што су многи аутори приметили на овом плану је настала права „терминолошка џунгла“, „концептуална анархија“ или „терминолошки хаос“. Термине које користимо при објашњавању појмова, као што су: народ, нација, раса, етницитет, национални идентитет, национализам, обично су оптерећени вредносним судовима и страстима, па зато наведени појмови остају неразјашњени (Милошевић, Ђорђевић 2005: 175).

Поједини теоретичари, посебно након Другог светског рата сматрали су да ће XX век, бити век без нација, век у коме ће се укинути нације и национални идентитети, у којима ће владати мултинационална и мултиетничка друштва, а свет се и политички и економски глобализовати (Милошевић, Ђорђевић 2007: 174). Међутим пракса је показала да мултиетничност и паннационализам, као идеал XX века, није заживео у реалности ван научних и истраживачких радова на тему нација и национализма. Без разлике како се дефинишу нација, национални идентитет, национализам, и шта се све подразумева под тим појмовима, они још увек остају непревазиђени феномени. Процес глобализације кроз који се покушавају уједначити различите нације недаје очекиване резултате и настају процеси све већег разликовања нација. Јавља се све више етничких група које траже политичко и територијално осамостаљење.¹

Појмови који су врло блиски појму нација су: етничка група – етницитет, народ, народност, национална мањина, националност, национални идентитет, и као такви су дубоко уплетени у модерну политику, као примери „суштински спорних“ појмова. Различите дефиниције ових појмова значе покушаје легитимисања неких политичких захтева, а делегитимисање других. Због тога ћемо у овом раду покушати,

1 Постоје различити подаци о броју нација у свету, као и о броју потенцијалних кандидата за самосталне нације. Предпоставља се да има негде око шест хиљада језичких група, и око 250 националних мањина које могу у одређеном историјском тренутку тражити осамостаљење (Милошевић, Ђорђевић 2007:175).

без намере да намећемо било коме своје виђење и тумачење наведених појмова, као једино исправно и легитимно, да у одређеној мери допринесемо појмовном и теоријском уређењу предметног поља и проблема истраживања, који се односи првенствено на постјугословенски простор. У овој раду ћемо се користити теоријским одређењем и утемељењем наведених појмова у делима истакнутих аутора, као што су Ентони Д. Смит, Ернест Гелнер, Ентони Гиденс, Ерик Хобсбом, као и различитим теоријама о настанку нације, те анализом процеса „стварања нације“, под којим подразумевамо „објективну“ страну тог процеса, оно што се у англосаксонској литератури означава синтагмом *nation formation*, тако и „субјективну“, активистичку страну – „изградња нације“ (*nation building*).

ПОЈМОВНИ И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

ПОЈМОВНИ ОКВИР: ЕТНИЧКЕ ГРУПЕ – ЕТНИЦИТЕТ (НАРОД, НАЦИЈА), ДРЖАВЉАНСТВО, НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Социологија као најопштија друштвена наука о људском друштву, бави се изучавањем различитих врста друштава и њиховим кретањима и променама, у склопу чега се бави и питањима етничких заједница (етницитета), проблемима нације и национализма, међуетничким конфликтима (као само једном од врста друштвених конфликта), односима државе и нације, друштвеним групама, имајући увек увид у специфичност узјамности појединца и друштва.

Различити облици људске егзистенције везани су за живот у заједници, што је битно обележје саме људске егзистенције. Први, јасније искристалисани историјски облици заједница људи били су род и племе, а њихова појава сеже у далеку прошлост, у преткласно и предржавно доба (Obradović 1989). Различите заједнице људи, било да је реч о родовима, племенима, савезима племена, народима или нацијама, представљају одговарајуће историјске облике друштава.

Прве историјске заједнице људи (род, племе, савез племена) у основи су биле повезане крвним или предпостављеним сродством, заједничким језиком, традицијом, и материјалном културом,² нешто што налазимо и у каснијем историјском периоду развоја ширих облика људске заједнице.

Народ као нови облик етничке заједнице људи на самом почетку свога конституисања, није могао наступати као јединствена заједница. Припадност људи -појединаца неком народу, новој етничкој заједници, која је проистекла из једне историјске генезе примитивних људских заједница, почев од хорде, рода, племена, савеза племена, превладавши крвнородничку повезаност као примарну кохезивну снагу, темељила се на развијеном осећању припадања новој заједници, који је био развијен првенствено на темељу етничке, културне и језичке блискости људи који су припадали неком народу. Народ као новоформирана етничка заједница базирана

2 Род је био једна од таквих скупина настао из примитивних хорди (лутајућих група) у којима су биолошке везе међу људима биле примарне. То је „самоникал“ али и друштвени производ. У роду је поред природне постојала и одговарајућа друштвена подела рада заснована на крајње ниском степену развоја средстава за производњу.

на наведеним темељима, насељавао је одређену територију, коју је сматрао као својом физичко-географском основом егзистенције. Међу припадницима народа временом је ширен народни дух, спознаја о властитој величини, о његовој прошлости и стремљењима, а све то путем различитих облика народног стваралаштва и традиције, у чему је значајну улогу имала црква (Obradović 1989).

Међутим границе народа нису јасно одређене ни према нижим заједницама (племенима), ни према вишим (нацији). Посебно постоје неодређене границе према племену, где има много прелазних облика, док с друге стране, неки аутори тврде да су народ и нација исто (Социолошки лексикон 1982), што ми у овом раду не прихватамо као такво.³ Постоје примери у свету да је један народ формирао више националних држава, и самим тиме и више нација.

Нација као посебан и нови историјски облик заједнице људи у етничком, територијалном и политичком смислу појавила се крајем XVIII и почетком XIX века у посве новим историјским, друштвеним, економским и политичким околностима настанка модерних друштава и превладавања феудалних односа и развоја капитализма. Као што смо већ делимично у уводу нагласили, не постоји јединствен одговор, наоко на врло једноставно питање - Шта је нација?⁴ Како је настала и како се развија? По чему се разликује од предходних облика заједнице људи? Мноштво појмовних и теоријских одређења нације, која су међусобно супростављена, најчешће су условљена идејно-политичким, а не научним критеријумима, као и чињеницом да нација понекад делује као мит, да је њена друштвена суштина заиста врло сложена, разнородна, противречна и променљива. Како каже А. Кинзли: „Нико још није успео ваљано да дефинише шта је нација сама, а такође неће ником ни успети, јер се најмудрија дефиниција даде емпиријски оповргнути“ (Kunzli 1968: 318,319).

Дакле, када се бавимо дефинисањем наведених појмова, са становишта историјског континуума развоја људских заједница и људског друштва, са становишта њихове садржине и хејерархије, односно важности, онда је реч о следећој скали: род, племе, савез племена, народ, нација. То је природан и логичан след историјских и друштвених процеса, по њиховој садржини, сложености и диференцираности. Долазимо до врло важног и врло заступљеног појма а то је *етничка група*. Етничка група се одликује властитим колективним именом, специфичном културом

3 Постоји измеђи седам и десет хиљада народа у данашњем свету, али само 193 нације. Народ може, али и не мора стећи услове да формира своју националну државу. У том смислу постоје државотворни народи, који су једном или више пута у историји сами својом вољом формирали националне државе, али исто тако постоје неуспеле нације, односно неуспеле државе. Неуспеле су најчешће оне државе које су настале под патронатом других нација, али нису показале способност да у потпуности формирају и одрже функционалну државу. То јест нису из форме народа успешно обликовани у нацију, која би као таква била верификована националном државом.

4 Реч „нација“ („*natio*“) латинског је порекла и изведена из глагола „*nasci*“ (родити се), „*natus*“ (рођен). Преовлађује мишљење да се појавила за време Римског царства означавајући идеју порекла независно од воље човека и заједништво људи истог језика и обичаја. Савремено политичко значење добила је крајем XVIII века у време рушења традиционалне монархије, од када се користи као ознака за државу, за легитимисање њеног постојања и потврђивање њених територијалних претензија. Нешто касније, у романтизму, са ширим увођењем термина „национална држава“ првенствено се употребљава за означавање културног и моралног идентитета одређене заједнице људи.

која укључује језик, обичаје, представе или митове о заједничкој историји, повезаности са одређеном „домовином“ и *свећу* (подвукао аутор, прим. прев.) о припадности етничкој групи (Митровић, Вуковић 2017: 95).

Народ као заједнице људи, са етничким карактеристикама, изражава тежњу за успоставом одређене политичке структуре, која би контролисала одређену територију, у овом случају територију на којој живи један народ. У коначном тај процес трансформације етничких заједница се завршава конституисањем *нације*.⁵

Познати британски социолог Е. Гиденс користи појам *етницијетет*. Он каже, док појам расе погрешно наводи на нешто непромењиво и биолошко, *етницијетет* је појам који у потпуности има друштвено значење. Етницијетет (етничка припадност) односи се на културну праксу и назове одређене заједнице људи који их одвајају од осталих заједница. Припадници етничке групе виде себе културно другачијим од других група у једном друштву које их са своје стране, такође виде као различите (Gidens 2007: 261). Оно по чему се једна етничка група разликује од друге, јесу језик, историја, или порекло (стварно или замишљено), религија и стилови облачења и сл.⁶

ОСНОВНИ ТЕОРИЈСКО-ИСТРАЖИВАЧКИ ПРИСТУПИ НАЦИЈИ

И поред постојања разноврсних теоријско-истраживачких приступа нацији, ипак не постоји општеприхваћени приступ, који би као такав одражавао целину теоријских расправа о нацији као таквој, са конзистентним и кохерентним појмовима и дефиницијама. Кроз синтезу основних (главних или најчешће помињаних, критикованих или оспораваних) теоријско-истраживачких приступа,⁷ у којој ћемо иразити преовлађујућа схватања нације и националног идентитета, размотрићемо етничке и политичке конституенсе и њихову изузетност приликом конституисања националног идентитета етничких заједница на постјугословенском простору.

Суштина теоријских приступа нацији може се сагледати кроз феномен националног идентитета, где се поставља питање, да ли се национални идентитет добија рођењем или се стиче током одрастања, при чему појединац има могућност избора. *Примордијалистички приступ нацији* (исконско постојање нације), који је најзаступљенији и најдуже се користи и има снажно упориште у разумевању нације на постјугословенском простору, сматра да нација настаје заједно са човеком, да се национални идентитет стиче рођењем, да је непромењив. То је базична људска категорија,

5 Обрнути процеси као природни и логични нису присутни, али нису ни искључени у случају наметања етноинжињеринга и насилне етнотенезе, где би се под присилом и различитим политичким и културним процесима једна већ конституисана нација разбијала на више народа, а затим новонастали народи у нове етничке заједнице, ради отпочињања, по потреби, процеса формирања нових народа и нација.

6 Етничке разлике су потпуно научене, што је чињеница која се чини очигледном. све док се не сетимо колико се често неке групе сматрају „рођеним да владају“, односно „неспособним“ или „неинтелигентним“, и тако даље. У ствари не постоји ништа урођено када је реч о етничкој припадности, то је чист друштвени феномен који се током времена производи и репродукује (Gidens 2007: 261-262).

7 Теоријско-истраживачки приступи нацији су: 1) теорија исконског постојања нације (примордијализам), 2) теорија многовековног постојања нације (перенијализам), 3) модернизам, 4) етно-симболизам, 5) инструментализам, 6) конструктивизам, 7) постмодернистички приступи (Bakić 2006: 233).

дата рођењем, везује људе прадедовским пореклом и обојен ирационалним, неизрецивим осећањима (Милошевић, Ђорђевић 2005: 176). Историја људске врсте, према овом схватању може се разумети као историја различитих нација. Припадност једној етничкој заједници стиче се рођењем, и етничке заједнице су сталне и непромењиве, настају „продужењем“ породице и ширих сродничких група, где се етничка везаност јавља као унапред дата моћна и свепожимајућа друштвена веза (Bakić 2006: 233).

Теорија *многовековној постојања нације* (*перениализам*) нацију схвата као трансисторијску појаву, коју можемо наћи у свим историјским епохама. Према овој теорији нације су друштвене заједнице које се одликују изузетном дуготрајношћу, вишевековним, па чак и вишемиленијумским постојањем (Јевреји и Јермени). Корени данашњих нација сежу у далеку прошлост, више векова уназад, чиме се истиче континуитет нације.⁸

Данас је у друштвеној науци најраспрострањеније *модернистичко схватање нације*. Основна поставка модернистичког схватања нације подразумева да су нације у историјском смислу релативно скорашњи производ, производ *Модерне*.⁹ Према модернистима посебну улогу у настанку нације има држава, односно политички чиниоци, којима модернисти придају велики значај. Према њиховом тумачењу за постојање нације је неопходно постојање некакве политичке аутономије, а по могућности и државе. Да би се говорило о нацији, као таквој, по мишљењу модерниста (Доминик Шнапер – Dominique Schnapper, кћерка познатог француског социолога Рејмона Арона) она мора бити „модерна заједница грађана“, тј. припадници нације морају бити једнаки пред законом и у уживању свих људских и грађанских права (Bakić 2006: 236).¹⁰

Ради лакшег разумевања узајамности етничког и политичког чиниоца у конституисању националног идентитета неопходно је у најкраћем обиму приказати основне поставке *еџносимболичкој* *присвоји* нацији. Овај приступ означава синтезу између модернистичког и перениалистичког схватања нације.

8 Најистакнутији представник многовековног постојања нације, Џон Армстронг (John Armstrong), у већ класичној студији о нацији и национализму *Нације пре национализма* (Nations before Nationalism) комбинује обе варијанте перениализма (Armstrong 1982). Према Армстронгу, нема разлике између нације и етничке групе, немогуће је хронолошки утврдити када етничка група нестаје и настаје нација, већ су оне истоветне појаве (Armstrong 2004: 11).

9 Нација производ тзв. штампарског капитализма, као што тврди Бенедикт Андерсон (Benedict Anderson), или пак производ индустријализације, као што тврди Ернст Гелнер (Ernest Gellner). У оба случаја, модернизацијски процеси, као што су индустријализација, обавезно основно образовање, појачана друштвена покретљивост, секуларизација, урбанизација, демократизација политичког живота условиле су настанак национализма, а овај је као идеологија допринео изумевашу нације. Ова истраживачка струја посебно наглашава значај интелектуалаца за настанак и одржавање нације. Наиме, интелектуалци су онај друштвени слој који је заслужан за успостављање и ширење национализма, а преко њега и за успостављање националне свести (Anderson 1998; Gellner 1997).

10 Према мишљењу модерниста, шири друштвени слојеви, а посебно сељаштво, нису се одликовали поседовањем било какве националне свести све до XIX века. Тако је амерички историчар Јуџин Вебер (Eugen Weber) у студији *Сељаци у Французе* (Peasants into Frenchmen) на примеру Француске показао да француска национална свест није постојала до пред крај XIX века унутар француског сељаштва. За настанак француске националне свести била је, према Веберу, заслужна држава, тј. њене установе: школа и војска. Ове две установе националне државе су, према свим модернистима, најзначајније за успостављање националне свести и међу припадницима других нација.

Ентони Смит, угледни британски социолог, као ученик Ернеста Гелнера, главног представника модернистичких истраживача нације, је у средиште својих истраживања етносимболичког приступа поставио истраживање етничких и религијских митова о пореклу етничке групе, као и митове о златном добу. Према схватањима Смита сложенем комбинацијом митова, колективних сећања мање или више удаљених од стварне прошлости етничких група, те стварне прошлости која је забележена у домаћој и иностраној критичкој историографији, ствара се једна нација, а тај процес Смит назива *етноисторијом*.¹¹

Нација је историјска заједница, мање или више институционално заокружена, која живи на једној територији, коју означава као своју домовину и с њом се идентификује, дели заједнички језик и културу, пре свега масовну и јавну културу, али и заједничке симболе, историјске мишове и сећања, чији припадници имају једнака законска права и дужности у оквиру заједничког правног система и имају осећај припадности нацији (Smit 1998). Гелнер нацију дефинише на следећи начин: (1) људи припадају истој нацији, ако деле исту културу (у смислу једног система мисли, знакова, асоцијација и начина понашања и комуникације). Припадајући тој култури, појединац припада нацији; (2) људи припадају истој нацији, ако једни друге препознају и признају као припаднике исте нације. То признавање имплицира и признавање извесних узајамних права и обавеза (Gelner 1997).

Нација за разлику од других етничких група, настоји да успостави политичку структуру, тј. да неки начин контролише одређену територију.¹²

ОДНОСИ: НАЦИЈА - ДРЖАВА И ДРЖАВА - НАЦИЈА

Нису све нације настале на исти начин. У неким случајевима најпре су настале државе, које су касније градиле нацију, а у другим су прво настале нације па онда државе.¹³ Иначе опште је правило да нација тежи држави, а држава нацији. Нације које су настале из државе називају се политичке или грађанске нације. Нације које су настале националним буђењем или националним покретима називају се етничке нације.

11 За етносимболисте анализирање посебних етноисторија јесте један од основних задатака при проучавању модерних нација, јер богатство етноисторије неке етничке групе омогућава интелектуалцима да националистичком пропагандом лакше подстакну ширење националне свести и претварање етничке групе у нацију. Другим речима, етноисторија нам може помоћи у давању одговора на питање зашто се баш од неких етничких група стварају нације, а од неких других не. Осим тога, анализирање етно-националних симбола, какви су заставе, грбови, језик и писмо, одећа и ритуали, такође спадају у неизоставну делатност етносимболистички усмерених истраживача нације. У етноисторији своје место налазе и велики јунаци, понекад као стварни а понекад измисљени као и главна географска места на којима су се одиграле велике битке, датуми одржавања тих битка, без обзира да ли се обележавају датуми великих победа или пораза и сл. (Bakić 2006: 243).

12 Када је реч о територији и односу нације и етничке групе према њој, онда ту постоје значајне разлике. Веза етничке групе са територијом може бити историјска и симболична, док код нације та веза је физичка и стварна. Како сматра Смит етничким групама недостаје неколико кључних атрибута нације: етничке групе не морају настањивати своју територију, култура им не мора бити јавна или заједничка свим припадницима, нити морају имати заједничке законе и једнака права и дужности (Smit 1998).

13 На пример у Немачкој и Србији прво је изграђена нација, а затим је кроз политичку борбу и ратове настала и држава.

Важно је подсетити на питање, када је настала нација? Већина људи мисли да нације постоје од увек, или барем веома дуго, чак од средњег века. Научници се такође не слажу када је реч о појави облика националних идентитета, за које неки сматрају, да се могу наћи у предмодерним периодима. У научној литератури код нас, посебно током постојања Прве и Друге Југославије, као и у јавном дискурсу, врло је био присутан етнички модел нације који се одређује преко порекла и културе, и као такав био је разумљив, јер се односио на заједницу људи који имају заједничко порекло, језик и обичаје.¹⁴ Оне нису настале интеграцијом становништва кроз државну политику, већ културним и националним буђењем, врло често у оквирима вишенационалних монархија (Митрови-Вуковић 2017:97). Насупрот *етничким нацијама*, *полиетничке нације* се доживљавају као територијане и грађанске заједнице, где припадност нацији нема никакве везе са религијом или етничком припадношћу, него се припадање нацији своди на припадање једној политичкој заједници, односно држави (Митровић, Вуковић 2017: 96) Политичка нација је заједница чије припаднике повезује заједничко држављанство, а не заједнички етницитет.¹⁵ У овом случају држава је створила нацију.

Народ који је постао нација, значи да је изградио своју државу, која носи име по том народу, дакле реч је националној држави, матичној држави или домовини одређеног народа. Овде се директно изражава веза између народа и државе, где народ истовремено постаје нација. Нацију творе људи припадници одређеног народа који има своју националну државу и у том случају се може повући паралела између нације и државе (Spahalić <http://www.bosnjastvo.com/index.php?pid=9>). Међутим, иако је нација обично једнако држава, не мора у сваком случају да значи да је држава и нација.¹⁶

Редак је случај да сви припадници једног народа, који је формирао своју националну државу и постао нација, живе у тој држави. Такви припадници једне нације који живе ван граница своје матичне државе, у другој држави, обично

14 Покушај да се изгради Југословенство као нова нација, базирана на новој држави није успео.

15 Амерички држављани су припадници америчке нације или Американци, без обзира да ли су етнички Италијани, Срби или Ирци. Људи који живе у таквим заједницама имају једнака права која стичу на основу грађанства, а додатно их уједињује заједничка култура или грађанска идеологија. Према овом схватању држава је створила нацију, а припадност одређеној нацији ствар је слободног избора или се макар право на припадност ником не одбацује априори. Национални идентитет се не своди на етнички идентитет припадника дате нације. Зато многи научници и политичари сматрају да је национална идентификација таква да никога не сикључује и не производи етничке антагонизме.

16 У свету данас постоје националне и вишенационалне државе. Пример националне државе је Словенија, Хрватска, а пример више националне државе јер Швајцарска, САД, БиХ (иако се каже да је БиХ држава два ентитета и три конститутивна народа, што значи да не постоји посебна нација, чије име би носила држава БиХ, иако постоје тенденције да се изгради Босанка-Бошњачка нација, другим речима БиХ не значи и нацију). У страним језицима постоје различити изрази за појмове народ и нација. Тако енглески израз *people*, или француски *peuple* се односе на народ, у политичком и демократском смислу, а на оба језика *nation* у етничком смислу. Међитим термин *nation* може на тим језицима да означава и државу, као што је назив светске организације, који се код нас преводи као Уједињене нације, иако је то организација држава, а не нација.

у пограничним деловима, називају се народностима¹⁷ или националним мањинама. Они народи који нису успели да формирају своју националну државу, нису постали нација, немају националност (припадност нацији), њихова једина веза са државом је држављанство.¹⁸

Говорећи о вези нације и државе, односно о процесу конституисања народа у нацију, кроз процес конституисања властите националне државе, долазимо до неких нових појмова, као што је појам *држављанство*, које се везује за државу, као уставно-правна категорија која се заједно са државом прецизно дефинише уставом, док народ, нација и националност то нису. Често се термини земља, држава и нација користе једнозначно, иако између њих постоје разлике. Сама реч „држава“ проистиче од глагола *држати* који указује на организацију која посредством јавне власти, неко становништво држи на некој територији.¹⁹

Сви легални становници једне државе су држављани те државе. Држављанство се стиче рођењем или пријемом у држављанство на захтев појединца. Држављанство је законска веза или уговор између државе и држављанина. Држављанство је региулисано законима сваке државе и подразумева одређене дужности, обавезе, права и привилегије како државе према свом држављанину тако и држављанина према држави чије држављанство поседује.

НАЦИОНАЛИЗАМ

Ентони Гиденс национализам дефинише као скуп симбола и веровања који наглашавају национално заједништво. Он укључује посебне идеале, вредности и „национално искуство“. Национализам се заправо јавља као потреба индивидуа да буду укључене у колектив са којим се могу идентификовати, но он не нуди идентификациону основу једнаку другим изворима групног идентитета²⁰.

17 Термин који је званично фигурирао уставу и законима СФРЈ.

18 На постјугословенском простору су врло чести примери да се припадници одређених нација, који у значајном броју живе у суседним државама, третирају као националне мањине. Имамо пример Албанске националне мањине у Србији, који припадају албанској нацији која има своју националну државу Албанију, и све да самопроглашено Косово постане чланица УН, Албанци на КиМ неће постати нова нација, остаће Косовски Албанци. Сличан је случај и са Мађарима у Србији који припадају мађарској нацији, која има своју националну државу Мађарску. Постоје примери да једна нација има две суверене државе.

19 Из овога произилазе основни елементи структуре сваке државе: 1. *територија*, која има прецизно одређене границе, до којих се простире државна власт; 2. *становништво* које насељава дату територију поштује установљену власт и прихвата њену политику (начело легитимитета власти, од лат. *legitimus* – законит, оправдан); 3. *суверена јавна власт* која самостално, као врховна власт на одређеној територији (начело суверенитета) управља друштвом, користећи средства која су правно прописана (Начело легалитета, од лат. *lex* – закон, формални пропис) (Митровић, Вуковић 2017: 164.).

20 Немачки теоретичар Ханс-Удрих Велер издваја четири типа национализма: 1. интегритетни (САД и Француска); 2. ујединитељски или препородитељски (Немачка, Италија); 3. сепесионистички (убрзао распад мултинационалних империја – Аустроугарска и Турска); 4. трансфер – национализам (пренос америчког европског модела на друге). Ова подела указује на једну важну одлику национализма: они могу бити сепесионистички или ујединитељски. (Наведено према Митровић, Вуковић 2017: 102).

Национална идентификација је резултат посебно вредног и значајног (националног) достигнућа, нешто што позитивно диференцира нас у односу на њих, друге (Gidens 2003: 214-216).²¹

Национализми стварају нације.²² Нације нису непромењиве друштвене чињенице, већ производ друштвеног инжињеринга. У том контексту он говори о „измишљању традиција“ (Hobsbaum 1996). По њему нација је једна од тих измишљених традиција. Постоје два облика измишљања традиција: прилагођавање старих традиција институцијама, новим околностима и намерно измишљање сасвим нових традиција које одговарају неким новим потребама (таквих примера је препун постјугословенски простор).

У доба постојања свих Југославија, па и данас на постјугословенском простору, национализам се углавном дефинисао негативно, на основу одређених идеолошких програма и оријентација.²³

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Идентитет се односи на то како људи разумеју себе и шта је за њих значајно.²⁴ *Друштвени идентитет* се односи на особине које други људи приписују неком појединцу. Друштвени идентитет укључује колективну димензију. *Лични идентитет*, или самоидентитет издваја нас као посебне појединце. Када покушавамо дефинисати саме себе као личност, онда описујемо наше личне и социјалне идентитете (Милошевић, Ђорђевић 2005).

Највиши, тј. најобухватнији и најсложенији облик колективног идентитета у модерно доба јесте *национални идентитет*. Његова функција јесте „укорењивање“

21 Уколико Гелнерово одређење нације доведемо у везу са национализмом, где Гелнер тврди да образовање има функцију стварања јединства у друштву, као што то углавном чине функционалисти, онда видимо прецењујући улогу образовања у стварању конфликта и подела. Модернисти, међу којима и Гелнер не нуде објашњење за страсти које национализам често изазива. Моћ национализма није по свему судећи у вези само са образовањем, него и његовом способношћу да створи идентитет код људи, нешто без чега појединац не може (Gidens 2007: 443-444).

Маркс и Диркем сматрали су национализам, изнад свега деструктивном тенденцијом и веровали да ће све већа економска интеграција коју је изазвала модерна индустрија брзо довести до његовог нестајања. Једино се М. Вебер бавио анализом национализма и био спреман да се изјасни као националиста. Међутим ни он није успео да процени значај који ће национализми и идеја нације имати у 20. веку.

22 Ерик Хобсбаум сматра да су нације производ друштвеног инжињеринга и да елите имају одлучујућу улогу у њиховом настанку. За Хобсбаума национализам је принцип да политичка и национална јединица треба да се подударе.

23 „Национализам је специфични облик свести, идеолошке и теоријске концепције, конкретног понашања и деловања, који карактерише величање „сопствене“ нације и фаворизовање њених интереса на рачун вредности и интереса других нација, а што је срачунато и на прикривањер реалних класних односа и стварања других предуслова за наметање доминације ужих класних интереса у датој нацији“ (Obradović 1998: 52).

24 Вишеструки идентитети или улоге индивидуалног ја и његове начелне могућности избора протежу се од класичних сфера расе, полности и места у породици, преко улога у друштвеним односима (који подразумевају друштвену класу, слој, професију, партију или конфесију), све до нових територијалних целина (држава, регион, насеље), који, пак, бивају скопчани са одређеним етничким или културним наслеђем.

модерног индивидуума у новоформирану заједницу (нација), изналажење емоционалних садржаја и културног оквира за политичко деловање и егзистенцијалну утеху у свету који је поништио или радикално преобразио традиционалне облике друштвености, тј. метафизички утемељене начине организације личног и колективног постојања (Cvetković 2002:52).

У процесу дефинисања идентитета нација има своје место међу социјалним и групним идентитетима.²⁵ Једна од кључних дилема у разматрању феномена националног идентитета, односи се на питање, да ли се национални идентитет добија рођењем, или се стиче током времена, при чему појединац има могућност избора. Када је реч о *етничком идентитету*, односно о схватању и разумевању „ми“ могуће је само поводом категорије „они“ и у вези с њом. „Ми“ пре свега нисмо „они“, а онда затим долази сазнање и одређене садржинских карактеристика у присутној датости „ми“.²⁶

Етничка припадност обезбеђује важну неопходну нит са прошлошћу и одржава се кроз обичаје различитих културних традиција. *Национални идентитет* по својој суштини значи конкретизацију националне свести, која се јавља као резултат историјске хомогенизације, коју карактеришу трајне карактеристике друштвене групе, народа, посебан стил живота и заједничко историјско сећање.²⁷

Примордијалистичко тумачење националног идентитета као непромењиве и трајне димензије: 1) физичке, религијске и друге карактеристике које појединац стиче по рођењу и које га суштински одређују; 2) то је идентитет кроз који се преносе емоције, инстинкти, успомене, на начин на који појединац не може сам да бира (Putinja, Stref, Fenar 1997).²⁸

По *инструменталистичком* схватању национални идентитет је промењив, флуидан, и везан за посебне околности. Људи ће наглашавати националну припадност искључиво у ситуацијама у којима им то може донети неку корист. Национална идентификација није фиксна и непромењива, већ је промењива и флуидна (Милошевић-Ђорђевић 2005: 177-178). Новији приступи објашњењу националног идентитета комбинују становишта примордијалистичког и инструменталистичког,

25 Свако од нас осети национални понос или тугу на спортским утакмицама, приликом слушања националне музике, посебно националне химне, приликом дужег одсуства од куће.

26 Није проблем у томе што етнички и национални идентитет историјски конструкт, него је проблем што делује као реална сила. Не ради се о томе шта се стварно догодило, него о томе шта људи мисле о томе и како доживљавају реалност, односно које тај који бира и представља симболе идентитета, на бази чега их бира и како они заживе у реалности. Колективни идентитет се заснива на друштвеној комуникацији. Што је мрежа комуникација гушћа тиме је изразитији и одговарајући колективни идентитет.

27 Српски национални идентитет одређен је *примордијалистичким* тумачењем - национални идентитет првенствено одређују језик, порекло, лоза, религија, митови, архетипови, заједничка судбина и историја (Милошевић, Ђорђевић 2005: 173,181).

28 Примордијализам се сматра за екстремно тумачење националног идентитета, и може се критиковати са следећих аспеката: 1) има случајева да појединци имају двојни идентитет; 2) национални идентитет није за свакога најбитнија, најважнија и пресудна димензија та ће га неко можда и порицати и проглашавати се за становника планете; 3) национални идентитет се изграђује и мења у току живота и зависи од ширих друштвених ситуација; 4) иза исказа о националном идентитету (Хрват, Македонац, Француз....) налази се широк спектар различитих значења. Питање је да ли је значење за свакога исто.

један од таквих је *конструктивистички* приступ (Cornell, Hartmann 1998). Национални идентитет се изграђује, конструише током живота и ствар је избора појединца, али понекад је представљен дубоким, неизрецивим и непромењивим везама.

ОСНОВНИ МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

Имајући увид да су противречни процеси обликовања нација предмет жестоких спорења друштвених научника и филозофа, као и интелектуалаца и политичара, те да су научна тумачења често била у служби дневно-политичких потреба државних и политичких елита, ради конструисања нових и деконструисања постојећих националних идентитета, теоријска и практична научна бескрупулозност намеће нам потребу свестране анализе главних теоријских токова којима се тематизују питања нације, национализма и националног идентитета, што сматрамо *предметом истраживања* у овом раду.

Проблем истраживања у овом раду јесте анализа главних теоријско-истраживачких приступа нацији ради дефинисања кључних појмова, као што су: народ, нација, национализам и национални идентитет и њихова материјализација и конкретизација у одређењу националних идентитета појединих народа; те утврђивање значаја етногенезе, етнонационалне хомогенизације, етноинжињеринга при настанку нација на постјугословенском простору.²⁹

Основно хипотетичко полазиште у овом раду гласи: *Злоупотребом и инструментализацијом његово екстремних и њихово сујерних теоријских ставовишта примордијализма и конструктивизма о нацији и националном идентитету на балканским просторима у условима бурних друштвених дешавања, почев од етноцентризма до оружаног међуетничког сукоба, дошло је до значајних промена у националној свести и националној и етничкој структури на постјугословенском простору.*

Поред овог основног хипотетичког полазишта, које је у вези са проблемом истраживања у овом раду, треба истаћи и следеће додатне претпоставке:

29 Изградња нових држава на постјугословенском простору, као једна од последица разбијања Југославије одвијала се упоредо са процесом изградње независног националног, и културног идентитета народа, тих новонасталих етнонационализованих и етнохомогенизованих држава. Независност новонасталих држава у процесу отцепљења од југословенске заједнице у политичкој пракси подразумевала је одвајање од СФРЈ, а изградња новог националног идентитета подразумевала је потпуно удаљавање од икаквог недовољно утемељеног југословенског идентитета, а за неке народе одвајање пре свега од српског идентитета (Црна Гора). Изградња нових државних граница није била довољна да би се процес међусобног удаљавања и одвајања успешно реализовао, него је било неопходно дефинисање граничних маркера нових идентитета. Разбијање Југославије значило је њену потпуну дезинтеграцију, коју је заменила потпуна етнонационална хомогенизација у границама новонасталих држава. Бикултурни идентитет који је постојао у Југославији није значио степен ка мултикултурализму, већ као својеврстан камен спотицања на том путу. Да би новонастале државе на постјугословенском простору могле ступити у нове европске интеграције, које у складу са прокламованим начелима ЕУ подразумевају ширу заједницу различитих култура, која уважава постојање различитих идентитета, било је неопходно да предходно прођу кроз процес пуне хомогенизације. СФРЈ је била пример дезинтеграције једног „мултикултурног друштва“, а та дезинтеграција је била предходница конституисања заједница са посебним државним и идентитетским суверенитетом, које ће касније приступити новом мултикултурном пројекту кроз евроинтеграције.

– (Не)постојање јединствених или објективних критеријума који би прецизно одређивали нацију, довело је на југословенском простору до нове реалности - неирање постојећих и креирања нових „измишљених нација“ и консензуисање нових националних идентитета користећи оштре теоријске поставке примордијалистичкој и конструивистичкој сховатица, уз неопходна ирилађавања постојећих критеријума и по ипреди креирање и конструисање нових.

– Раса Југославије значио је и стварање нових држава, нових нација, нових националних идентитета, зачетих као „социјалистичке нације“, уз значајне корекције заједничке историје, формирање нових лингвистичких и културних идентитета, чиме се нација консензуисао одозго, а не одоздо, уз ипичање „иранске идеологије“, заоденуће у примордијалистичка обележја најбројније народа у новонасталим државама.

Основне **методе** које су коришћене у овом раду су: *метода индукције и дедукције, историјска метода; функционална метода; структурална метода; системска анализа и монографска метода.*

УЗАЈАМНОСТ ЕТНИЧКИХ И ПОЛИТИЧКИХ ЧИНИЛАЦА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

ФОРМИРАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ ИНДИВИДУАЛИТЕТА НА ПОСТЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ

Национално питање, како на просторима Краљевине Југославије, тако на просторима Социјалистичке Југославије у XX веку, као и у последње две деценије XXI века, заузимало је значајно место, како у општетеоријским и научним расправама, а још више у идеолошким сукобљавањима и практично-политичком деловању политичких и државних институција. Ако прихватимо становиште да су модерне нације историјске категорије настале прелазу из XVIII у XIX век, онда можемо рећи да се конституисање националних индивидуалитета јужнословенских народа остваривало са закашњењем у односу на развијене европске народе и то због следећих разлога: вишековно остајање под туђинском феудалном влашћу и закаснило ступање у капиталистичке друштвене односе; ниједан од јужнословенских народа у време националног буђења у Европи, није био у целости обухваћен границама једне државе, нити је био „владајући“ у земљи у којој је живео и са слабо развијеном националном свешћу (са изузетком српског народа који је гајио снажне „прото-националне везе“ и очувана сећања на дготрајну политичку заједницу средњовековну монархију и династију Немањића, што је и послужило да су Срби већ средином XIX века имали висок ниво аутономије, и убрзо и своју националну државу); на путу властитог ослобођења јужнословенски народи морали су да се боре са асимилаторским тежњама моћнијих народа и држава, живећи међусобно одвојено у различитим државама изложени различитим културним и другим утицајима, што им је дало специфичан печат на путу националног освешћивања, политичког и свеукупног развоја.

Стварање националних индивидуалитета јужнословенских народа одвијало се у одговарајућим историјским оквирима и различитим интензитетом и успехом.

Српски национални индивидуалитет грађан је на најснажнијим темељима и постигао је највеће релане успехе захваљујући између осталог и реформаторском раду Вука Караџића, творца српског књижевног језика, на чијим основама штокавског говора је настао и хрватски језик, затим честим и успешним бунама и устанцима све до стицања независне државе, преко балканских ратова, Првог светског рата до стварања заједничке државе јужних Словена.

Хрватска национална идеја се темељила на (не)постојању средњовековне државе – хрватских краљева (стварно или измишљено, то је мање важно), снажној идеји хрватског државног права, „народне самосвести и опстојности“, сељачким бунама које су доводиле до одређене врсте аутономије у оквирима Угарске; као и на питањима решавања односа према деловима српског народа, уз интересно приклањање српским програмима, кроз јачање илирског покрета који је имао одређену улогу у развијању, али никада дистигнуте, српско-хрватске блискости и солидарности.

Црногорци који имају српско етничко порекло (које се данас преиспитује и одбацује од стране нових националних црногорских лидера, за које је Црногрство нешто посве другачије него Српство) на њихово конституисање као националне заједнице утицали су следећи чиниоци: после пропасти српске срењовековне државе остали потпуно одвојени у вишевековној борби за одбрану и стицање државности, организовани мање више као специфична племенска заједница, са посебним друштвено-економским односима, коју превладава стицањем статуса кнежевине и касније, а након Берлинског конгреса и стаус независне државе.

У Босни и Херцеговини која је била у вишевековном турском ропству, хришћански народи су имали статус обесправљене раје, али су се многи хришћани приклонили исламизацији која је завршена у XVII веку и тако су многе породице задобиле бољи социјални статус и привилегије и стекле статус спахија, ага, или бегова. Захваљујући специфичном социјалном, политичком и културном положају исламизовани хришћани постају муслимани који се кроз вишевековне феудалне односе конституишу у посебан народ. Конституисање различитих националних индивидуалитета у БиХ утицале су сталне борбе између српских, хрватских и муслиманских етничких заједница.

Национални индивидуалитети Словенаца и Македонаца стварани су у сличним околностима, такође у борби за народно ослобођење, и стварање властитог језика.

Данашњи поглед на изградњу националних индивидуалитета јужнословенских народа није јединствен како међу различитим народима и нацијама, тако и унутар неких од њих. Ти национални индивидуалитети су у ствари сложена комбинација митова, колективних сећања мање или више удаљених од стварне прошлости етничких заједница, те саме стварне прошлости која је забележена у домаћој и иностраној критичкој историографији.

Разумевање националног идентитета појединих народа на постјугословенском простору, као и њихово уклапање у одређене теоријско-истраживачке приступе нацији условљени су настојањима и напорима појединих народа да обезбеде властиту политичку самосталност и националну државност, те њиховим тежњама (стварним

или декларисаним) да се уједине са осталим јужнословенским народима. О томе најбоље сведоче све препреке и велики успони и падови на том путу, међуетнички конфликти, сукоби и ратови, који су подхрањивани међусобним оптужбама о „хегемонистичким“ и „великодржавним“ пројектима.

ПОЛАЗНА ИСХОДИШТА (ПРИРОДА) НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА ПОЈЕДИНИХ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ НАРОДА

У другој половини XIX и почетком XX века, сложена мрежа односа како унутар појединих јужнословенских народа, посебно оних који су настањивали различите државе, тако и између различитих јужнословенских народа обухватала је и тежње за националним ослобођењем од туђинске власти и тежње за уједињењем у неким новим државним границама. Српски народ је тежио да се ослободи туђинске власти и да се све српске земље уједине у једну националну државу, која би послужила као пијемонт уједињења свих јужнословенских народа. Други народи су у пијемонтском потенцијалу српског народа (који је проистао и из уверења појединих слојева, да су сви јужнословенски народи у ствари Срби) видели прилику за прелазну фазу ослобођења од туђинске власти, ради коначног стицања националног ослобођења и ставрања властите државе, јер су увек изражавали сумњу у „добре намере Срба“, сматрајући да су Срби по правилу „Велико Срби“ и „хегемонисти“. Српске националне тежње углавном су се радијално шириле на српске земље на простоту БиХ и на простору Македоније, а након балканских ратова су и остварене на простору Косова и Метохије и Македоније (Старе Србије). Након Првог светског рата Срби остварују своје тежње да сви живе у једној држави (КСХС), али то није значило стварање једне (нове) нације, било да се она звала српска или ју(г)(ж)ословенска.

Пак, са друге, хрватске стране, развио се свехрватски покрет Анте Старчевића (који је означавао концепт великохрватства), чија је суштина била да су сви јужнословенски народи Хрвати и да због тога треба да се удруже у једну заједничку државу. Међу Хрватима су постојале и неке друге тенденције (Јозеф Франк), супротне Старчевићевим тезама „ни с Пештом“ „ни с Бечом“, да се Хрвати чвршће вежу са Бечом. Франковци су развили екстремни хрватски национализам крајње нетрпељив према Србима и искључивали су сваку могућност заједничког живота српског и хрватског народа. Снажне српске аспирације за свенационалним окупљањем српског народа у једну државу и ослобођењем и уједињењем других јужнословенских народа, наишле су на зид хрватских тежњи за приматом Хрвата, као „главних носилаца идеје уједињења“ под чијом традицијом би се извршило уједињење у новој држави, у којој би одлучујућу позицију имали Хрвати.

Црногорски покрет је био просрпски, српска етничка припадност и осећање Црногораца је било изразито српско (до стварања СФРЈ и СРЦГ) и њихове тежње су се окретале према српској држави, али са снажним осећањем очувања властите државности стечене током буна и ослободилачких ратова против Турака, стидљиво истичући аспирације ка неким деловима територија у Херцеговини и Старој Србији.

Још за време Турске окупације простора Старе Србије (КиМ) Албанци су путем Призренске лиге дефинисали своје експанзионистичке идеје, које су суштински биле и протурске, панисламске, али са посебним и снажно израженим антисрпским сентиментом.

Ниво националне освешћености појединих јужнословенских народа, био је различит, пре свега због тога што су неки народи (Срби) већ имали конституисане своје државе – Србију и Црну Гору, изван чијих граница је живео велики број Срба, чак и већи него у ове две државе, на територијама Аустрије и Угарске – (БиХ, Војводина, српски етнички простори на тлу данашње Хрватске), и на територијама под Турском управом – (Стара Србија – КиМ, Санџак, Македонија), све до балканских ратова. Други јужнословенски народи (Словенци, Хрвати и део Срба на територијама Аустрије и Угарске) борили су се за аутономију у границама туђих држава. Због свега тога национални интереси појединих јужнословенских народа су били међусобно супростављени и нису изражавали јединствен став у погледу коначног националног ослобођења и уједињења јужнословенских народа. Није било могуће повући јасне етничке границе на Балкану, нити применити начело „један народ – једна држава“ које се у то време увелико афирмисало у Европи. Међу јужнословенским народима на сцени су биле изражене унитаристичке и сепаратистичке тежње и програми, као и спремност за сарадњу са снагама стране доминације, које су вешто користиле међунационалне спорове, подстичући их због властитих интереса.

Међу јужнословенским народима религија има значајан удео у опредељивању историјских збивања на Балкану, па се она као таква у овим разматрањима не може мимоићи, јер је имала значајну улогу у националном развоју јужнословенских народа, пре свих Срба, Хрвата и м/Муслимана. Религија је утицала на одржање и јачање националне свести, али је и доприносила међунационалним деобама и сукобима.³⁰ На Балкану се додирује (сучељавају) три религије, могло би се рећи и три цивилизације – катаоличанство, православље и ислам. Иако религија сама по себи не „производи“ сукобе, него се то дешава онда када се верске разлике исполитизују, када клерикалне тенденције превладају.

Када говоримо о националном идентитету, између осталог подразумевамо и то шта припадник једног народа или једне нације мисли о самом себи, о својој нацији, шта мисли о другим народима и нацијама, и шта други народи и нације мисле о њему самом, и о његовом народу. Тако су и различити јужнословенски народи који су ушли у заједничку државу (КСХС/КЈ) унели и велике разлике у економској и културној развијености и у организацији државне власти и правних система; припадност различитим системима образовања; недовољно међусобно познавање; искуства из предходних сукобљавања, а што је можда и најважније унели су два кључна нерешена питања, а то су била – национално и социјално питање.

30 Неки аутори сматрају да је главни узрок свих сукоба на југословенском простору у верским поделама. Професор Љубомир Тадић, на пример, каже: „Заступам тезу да су верски расколи били и остали главни узроци националних раскола у овој земљи и правих верских ратова који је потресају све до краја Другог светског рата“ (Тадић 1986:4).

Од новоформиране зједничке државе сваки народ је имао специфична очекивања, по правилу супростављена очекивањима оних других. Почев од карактера монархије и носица круне – монархистичке (централистичке тежње), које би кроз централизацију државе олакшале превазилажење историјских разлика међу регијама (покрајинама) и бржу интеграцију „троименог народа“ у једну нацију – југословенску. Овакве идеје нису наилазиле на прихватање од стране Словенаца и Хрвата, сматране су великодржавним хегемонизмом и гушењем националних права Словенаца и Хрвата. У КСХС су били признати Срби, Хрвати и Словенци, сматрани од неких структура, као три племена једног народа, од кога треба створити југословенску нацију-интегрално југословенство. Црногорци, Македонци и м/Муслимани нису били признати као посебни етнички (народни) ентитети, него су сматрани припадницима српског (Македонци, Црногорци и м/Муслимани) или хрватског народа (м/Муслимани).

Кључни фактор нестабилности како КСХС/КЈ, тако и потоњих Југославија било је (не)решено национално питање и непрекидна и непресахла тежња јужнословенских народа да створе своје независне националне државе. Што би значило да заокруже своје национално конституисање и да нација у примордијалистичком, или у најмању руку етносиболичком смислу, јача сопство индивидуе и да задовољи базичну људску потребу да се припада групи.³¹

Покушаји формирања јединствене југословенске нације (монархистичко и титоистичко југословенство) у име виших, некада монархистичких, а некада револуционарних идеолшки профилисаних циљева, били су неуспешни јер је то било супротно схватањима и пракси да је нација историјска друштвена појава и да нације настају само у одређеним друштвеним околностима мимо пуке жеље и воље људи. Нације се, нити стварају, нити укидају по диктату или „преко ноћи“. „Етноинжињеринг“ није непознаница на постјугословенском простору, и као такав није допринео афирмацији и складу међунационалних односа.³²

У Социјалистичкој Југославији давао се примат класном и идеолошком у односу на национално, иако се решавање националног питања сматрало примарним. За опстојност сваке политичке заједнице, а поготово вишенационалне, каква је увек била Југославија, неопходно је постојање историјског друштвеног договора.

31 Национално питање и национални идентитет јужнословенских народа је веома сложен феномен, да би се могло доћи до поузданих, а још мање до коначних одговора о преовлађујућим чиниоцима и елементима нације и националног идентитета, који су били кључни скоро у свим епохама решавања националног питања на југословенском простору, имајући у виду и заблуде о „коначном решењу“ националног питања у Социјалистичкој Југославији. Током решавања националног питања у Југославији, комунисти су полазили са становишта инструменатистичког схватања, по коме је национални идентитет променљив, флуидан и везан за посебне околности. Због тога су сматрали да су „политика братства и јединства“, која је утемељена на у „заједничкој ослободилачкој и револуционарној борби“, снажна гаранција равноправности народа у Југославији.

32 Стварање Социјалистичке Југославије је, према ставовима комуниста, који су себе сматрали „једним истинским представницима“ свих народа и народности Југославије, био резултат историјског друштвеног договора (Друго заседање АВНОЈ-а), „која се није темељила толико на етничкој сродности народа и народности, колико на заједничким интересима, а пре свега на њиховој заједничкој борби за социјалистичке односе међу људима и народима“ (Кардељ 1975: 73,74).

Сви „историјски друштвени договори“, када је реч о међунационалним односима који су постизани у Југославији нису издражали проверу времена и показало се да се процеси етногенезе на постјугословенском простору нису завршили, него се настављају.

МЕСТО НАЦИОНАЛНИХ ИДЕНТИТЕТА ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ НАРОДА НА ЛЕСТВИЦИ ОСНОВНИХ ТЕОРИЈСКО-ИСТРАЖИВАЧКИХ ПРИСТУПА НАЦИЈИ

Распараве о настанку нације врло често се одвијају по аналогiji распарави креациониста и еволуциониста о настанку човечанства, где креационисти заступају тезу да Адам као први човек није имао пупак (пошто није рођен, већ је створен од Бога), а са друге стране еволуционисти сматрају да је Адам морао имати пупак јер је свако прошао кроз процес рађања на одређеном степену еволутивног развоја живих бића.³³ Ако уместо о „човечанству“ поставимо питање о настанку „нације“, онда се проблем своди на дилему: *Да ли нација има њуџак?* (Subotić 2007:48). Оваква разматрања о настанку нације су врло важна за разматрање и разумевање поимања нације међу јужнословенским народима.

Процеси конституисања нација на јужнословенском простору, јесу се убрзали у модерно доба, као стваралачки процеси модернизације (што се може сматрати неком врстом креационизма и то умереног уз снажну „еволуционистичку“ опседнутост прошлостју и културним континуитетом, јер нације као такве „одувек постоје“.³⁴

Разумевање нације на јужнословенском простору је такво да се нација посити-већује са вером у њену природност. Нације и национализам јесу и модерни, чак и када њихови чланови, као што је случај на јужнословенском простору, мисле да су веома старе и да су делимично створене од стране предмодерних култура.³⁵ Нације се ретроспективно пројектује у давну прошлост. Најснажније веровање када је реч о нацији на јужнословенском простору јесте да су нације изворне природне реалности, древне и вечите.

Национални покрети јужнословенских народа, који су резултирали формирањем нових нација и њихових држава само се делимично могу у теоријском смислу уклопити у два основна теоријско-истраживачка приступа нацији (примордијализам

33 Најважније расправе које су вођене на тему настанка нације била је расправа између Гелнера и Смита (који је управо докторирао код Гелнера), позната под називом Расправа у Ворвику (*The Warwick Debate*) октобра 1995. Дванест дана пре Гелнерове смрти.

34 Модернисти попут Гелнера не поричу постојање и важност прошлости, као једног од конститутивних елемената стварања нације, већ сматрају да културни континуитет није суштински важан, тј. да национална прошлост као и сам „пупак“ није од виталног значаја за живот нације (Subotić 2007:48). (Можда културни континуитет није суштински важан и национална прошлост за живот нације у реалним околностима, али је сигурно да производе значајне ефекте.

35 Врло је могуће да се нешто налик модерним нацијама појављује ту и тамо у старом средњем веку. Међутим тешко је одолети мишљењу, а врло често и осећању, да је „нација природан, богом дан начин класификовања људи“, оне су ту и само чекају да их из њиховог сна пробуде „националистички будиоци“ (Gelner 1997:74). Гелнерова теза гласи: „Национализам је њај који ствара нације, а не одрнућо, ња се сџоџа нације моћу дефинисаџи њосредсџвом доба национализма“ (Gelner 1997: 83).

и модернизам). И то због недостатака оба теоријска правца, јер модернизам даје уверљив одговор само на питање зашто и када су се појавили национализам и нација, а не даје одговоре на питање о појави конкретних нација, начина на који настају и основама на којима израстају. У нашем конкретном случају незанемарују се културни сентименти и њихов континуирани значај за скоро све народе, посебно постојање континуитета између „нације“ и преднационалних заједница, које су „пупчаном вршом“ повезане са модерним нацијама. Разумевање нације на јужнословенском простору је најближе Смитовом схватању нације и национализма, које се креће између примордијализма, перенијализма и модернизма, а у суштини нацију схвата, као нову и модерну заједницу, али истовремено и укорењену у знатно старијим заједницама од којих преузима низ елемената попут имена, скупа митова и симбола, вредности, сећања³⁶ (Subotić 2007:67).

Национална пракса јужнословенских народа је показала да социјално-политички, економски и културни процеси модернизације сами по себи нису довољни за стварање нације, без заједничких успомена и традиција, митова и симбола, све друго су недовољне основе за стварање нације, те да читав процес мора бити фокусиран на етничку заједницу и њен културно-симболички садржај.

На крају можемо рећи да „нације имају пупак“. На јужнословенском простору, „пупчана врста“ која повезује старе етнице и модерне нације због трансфера „етно-симболичког“ саржаја остаје пресудно важна за наше разумевање рођења, али и каснијег живота „нације“ (Subotić 2007: 77).³⁷ „Да би се нације оствариле оне морају бити аутономне“ (Uzelac 2003: 133).

На основу наведеног само дела уопштених историјских чињеница и теоријско истраживачких приступа нацији у овом раду, те на основу ранијих резултата одређених истраживања на тему нације и националног идентитета³⁸, процеси етногенезе на јужнословенском и на постјугословенском простору, односно конституисање нових нација одвијали су се у складу са учењима примордијалистичког становишта о нацији, прихватајући ставове: да нација проистиче из етничке групе, која се одлукује посебним именом, традицијом, историјом, културом и отаџбином (домовином), уз значајне примесе конструктивизма.

36 „Централна тема Смитовог енциклопедијског научног рада је однос између предмодерних етничких заједница (*еџнија*) и модерних нација. У свом класичном раду *The Ethnic Origins of Nations* из 1986. године, као и каснијим списима, он напада владајућу модернистичку ортодоксију која нације сматра суштински новим политичким ентитетима, створеним од стране идеологије национализма. Мада већина нација има много модерних компонената, оне су израђене на предмодерним етницима и, у ствари, *џосџоји снажни урођени однос између еџнија и нација*“ (Hutchinson 2004: 109)

37 Национализам као идеолошки покрет за остварење и унапређење *ауџнономије, јединствa и идентитетa* претпостављених или стварних „нација“ у свом језгру садржи четири основна постулата: (1) свет је подељен на нације од којих свака има своју индивидуалност, историју и судбину; (2) нација је једини извор политичке моћи и објекат примарне лојалности; (3) припадност нацији је услов човекове слободе; (4) мир и правда у свету су могући једино ако су нације слободне и безбедне (вид. Smit 1998: 119).

38 Видети: Gordana Uzelac, *Kada nastaje nacija? Konstitutivni elementi i procesi na primeru Hrvatske, Geopolitika* sv.7, br.2, 2000. Јасна Милошевић, Ђорђевић, Обележја националног идентитета у Србији, *Национални интерес*, Година I, vol=1, Бр.1/2005.

КОНСТИТУТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ НАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Различити теоријски правци које смо разматрали почев од примордијалиста, преко перенијалиста до модерниста полазе од утврђивања услова постојања нације на основу једног или више конститутивних елемената. Једни аутори попут Бенедикта Андерсона, Џона Готлиб Хердера, и др. истичу да је заједнички језик основни услов постојања нације. Дочим, Ентони Гиденс, Џон Брули и др. као главни конститутивни елемент нације виде контролу над одређеном територијом, неки други аутори истичу да је то еконимија, а други пак мит о заједничком пореклу, заједничка историјска судбина, јединствена административна контрола државе на некој територији, повезаност људи осећањем солидарности заједничком културом и националном свешћу.

Данас можемо обавити инвентуру конститутивних елемената нације и навести више дестина елемената нације, који као такви фигурирају у теорији и у пракси а неки од њих су: нација мора имати своју државу; нација мора имати своју територију и јасно дефинисане границе; нација мора имати свој посебан језик; нација мора имати једну заједничку културу; нација мора бити суверена; нација мора имати један заједнички економски систем; припадници нације морају имати осећај посебности; припадници нације морају имати исте претке; нација мора имати своје посебне митове и симболе; нација мора имати дугу историју; припадници нације морају имати заједнички систем вредности; припадници нације морају се одликовати истим карактером; припадници нације морају бити исте вере; припадници нације морају пролазити кроз исти систем образовања; припадници нације морају бити повезани заједничком судбином; припадници нације морају имати исту крв; припадници нације морају имати заједничку вољу; припадници нације морају имати иста права и обавезе, припадници нације морају имати осећај једнакости и солидарности; нација мора имати добро вођство и др. (Узелац 2000, Милошевић, Ђорђевић 2005).

Овако наведени конститутивни елементи нације углавном припадају етничким нацијама, а мањи број елемената политичким нацијама, а неки су својствени и једним и другим.

Наведени елементи нације су нам послужили као смернице у одређивању националних индивидуалитета јужнословенских народа који се нису у потпуности подударали са стварношћу. Постоје многобројне нације са различитим бројем наведених конститутивних елемената, неке са више неке са мање. Поједини конститутивни елементи нације имају врло нејасно значење.³⁹

Нација се не може дефинисати једним конститутивним елементом, нити постоји коначан скуп конститутивних елемената који може дефинисати нацију. Важност

39 Један од конститутивних елемената нације по Сетону-Вотсону јесте и „национална свесћ“ (Узелац 2000). Реч је о термину кога је врло тешко дефинисати, у извесном смислу је таутолошки, а проблем „броја“ остаје нерешен. Колико припадника једне нације треба да буде „национално свесно“, да би се организовали као нација. Овај конститутивни елемент је врло био заступљен у теорији и пракси националних покрета јужнословенских народа који су истицали важност националне свести, приписујући то својство пре свега „напредним елитама“ – интелигенцији, политичким елитама, свештенству и сл.

конститутивних елемената варира од случаја до случаја и нема једног елемента који је важнији од неког другог за формирање нације. Поред свих наведених елемената нације, која су истовремено и обележја припадности нацији најважнија обележја нација на јужнословенском простору су примордијалистичка: лоза, осећање, вера и рођење на одређеној територији. (Милошевић, Ђорђевић 2005: 185).⁴⁰

ЕТНИЧКИ И ПОЛИТИЧКИ КОНСТИТУЕНСИ ИДЕНТИТЕТА И ЊИХОВЕ ФУНКЦИЈЕ

Суштина националног идентитета се огледа у јакој човековој потреби за етничком везаностју и човековом потребом за блискошћу, емоционалном подршком и помоћи, базираној на већој групи. У суштини идентитета леже различите потребе. Идентитет има јасну функцију и различите улоге.⁴¹

„Основне функције националног идентитета су: *њлијичка функција* – поставља границе међу групама, указује на заједничке интересе и поништава индивидуалне разлике, омогућава контролу; *јача солидарност индивидуе*: у случајевима недовољно јаким личним идентитета појединаца и неоствареног развоја, групни идентитет као што је нација доводи до позитивнијег перципирања самог себе; *задовољава*: базичну људску потребу да се припада групи“ (Милошевић, Ђорђевић 2005: 180).

Сада долазимо коначно до *етничких и њихових конституенцијских националног идентитета*. Уместо термина примордијализам – инструментализам (конструктивизам) које смо до сада користили, можемо прећи на термине објективне и субјективне одреднице идентитета. Са овим у вези су и разлике између западног

40 Постоје и нека друга истраживања о конститутивним елементима нације и њеним обележјима према вишењем грађана Србије, где се грађани за свој идентитет опредељују на следећи начин: рођење у датом народу (37,7%), заједничка историја и заједничка традиција (23,1%), заједничка територија (8,9%), заједнички језик (5,7%), заједничка државна политика (2,4%), заједничка култура (1,8%) итд. (Јањић 1996).

Слични резултати добијени су и у још једном истраживању где је наведен низ различитих обележја националног идентитета и то: историја, језик, писмо, наука, народна уметност, ношња, природне лепоте, митови и легенде, национална кухиња, народна радиност, национална валута, спорт, књижевност, музика, обичаји, цркве, филм, споменици и др. Која најважнија обележја поново су истакнута примордијалистичка и то: историја, језик, религија, црква, споменици (Петровић 2002).

41 За време постојања Социјалистичке Југославије, у којој је наводно било решено национално питање, као никада и нигде до тада у историји, људи су наглашавали националну припадност врло често у ситуацијама које су им могле донети корист (стицање друштвеног положаја и статуса по националном кључу). Са променом друштвених односа и стања у југословенском друштву мењале су се и националне идентификације појединаца, или се бар мењао њихов интензитет. На постјугословенском простору започети и до одређене мере реализовани процеси етноинжињеринга (стварања нових инстант нација, неко каже измишљених, а неки кажу да су све нације измишљене), а интензивно су настављени у постјугословенском периоду, када је дошло до цепања једних и формирања нових нација, дошло је до мењања националне припадности, не од стране појединаца, него целих друштвених група, које су раније носиле другачији национални идентитет. Формирање нових националних идентитета је значило конструкцију и територијализацију етничког идентитета, конструкцију истовестности етничког и националног идентитета унутар државних граница. Дошло је до јачања националног идентитета толико да је он превазишао друге идентитете и довео до укидања разлика између индивидуа унутар групе.

и не западног модела нације и националног идентитета (Smit 1998). По западном схватању нација се дефинише по територијалном принципу, који укључује постојање политичке заједнице, заједничких политичких институција и једнакости свих грађана. Дакле територија и формално држављанство одређују националну припадност и самим тим и национални идентитет. У овом случају говоримо о *йолийичким консџийиуенсама националної иденџийиџейи*. Не западно схватање, предност даје субјективним осећањима везаности за лозу и прадедове. Нација се схвата као колективни идентитет који се преноси кроз митове, архетипове, заједничку историју, културу и језик (Милошевић, Ђорђевић 2005). Дакле реч је о *ейиичким консџийиуенсимма националної иденџийиџейи*. И етничке нације након формирања државе, поред базичних етничких одредница, садрже скоро и све оне одлике националног идентитета које се стичу по основу држављанства.

Национални идентитет је један континуум који садржи и примордијалистичке и инструменатлистичке елементе.⁴²

На сваку заједницу, па и на нацију утичу перцепције њених припадника. Уствари та перцепција конституише нацију. Друштвене структуре нације и националистичке идеологије не настају *ex nihilo*. Нација се формира увек у односу на постојећу структуру, националистичка идеологија се формира у односу на постојећу културу. Сви процеси у друштву и у држави су контекстуализовани обликом друштвене структуре. Структура нације се увек реконструише у односу на прокламоване националне идеале.

ЗАКЉУЧАК

По неким особинама сваки појединац је „као сви други“ људи, а у нечему као „неки други“, али увек има и неке непоновљиве особине, па је у том смислу као „нико други“. Опште је познато да групе не постоје без појединаца, који се на различите начине и у различитим облицима повезују и потом заједнички делују стварајући нови квалитет. И поред тога што људи могу имати исто порекло, исту културу, они ипак задржавају одређену врсту индивидуалитета. Међутим постоје одређене врсте заједница којима припадају појединци и који самим припадањем тим заједницама, као што су на пример етничке заједнице – етницитети, стичу одговарајући друштвени идентитет који укључује колективну димензију, који се испољава као најобухватнији и најсложенији колективни идентитет у модерно доба, а то је национални идентитет.

Управо смо у овом раду показали појмовну и теоријску сложеност проблема и предмета истраживања уз покушај да се пружи бар мали диопринос појмовној систематизацији и класификацији основних појмова као што су етничке заједнице-етницитети

42 Постоје видљиви индикатори, а то су индикатори дати рођењем и видљиви голим око, висина, физиономија, боја коже... и бихевиорални показатељи: облачење, спољашњи изглед. Невидљиви индикатори проистичу из језика и културе: акцент, граматика, речник. Постоје и други индикатори као што су: постојање државе, заједнички историјски развој, религија, језик, духовна и материјална култура у целини, као обележја етничке заједнице (Hogowitz 2000). Ова обележја могу стећи и политичке нације, након дугог времена постојања државе са својом оригиналном политичком културом, вредносним системом и сл.

(род, племе, савез племена, народ), њихову друштвеноисторијску димензију и њен значај у савременим и модерним схватањима нације и национализма, као и међусобну условљеност и повезаност етничитета и државе као политичко-територијалне заједнице, кроз коју етничитети добијају своју коначну форму етногенезе – постају нације.

При анализи процеса формирања нација на јужнословенском простору и „балканских национализма“ није нам била од велике користи модернистичка теорија Ернеста Гелнера, него су нам била поткрепљивија историјска сведочанства кроз етно-симболички научно-истраживачки приступ, и то као истраживачки програм, а не као општа теорија нације и национализма. Као што смо видели главни теоретичари и заговорници националних буђења међу јужнословенским народима, у фази конституисања нација и самосталних држава, позивали су се на историју „дуготрајања“ етничких веза и сентимената, митова, симбола и вредности своји етничких заједница, ради лакшег разумевања и прихватања модерних националних облика. На овај начин се више доприносило оживљавању, него објашњавању национализма.

Сада смо мање суочени са питањима настанка и прошлости нација, а више са њиховом будућности. Теза о „крају нације“, као што смо рекли доживела је свој неуспех, чак и у друштвима која су високо интегрисана, као и у већ постојећим наднационалним заједницама, попут ЕУ. Ново „постнационално доба“ које се најваљује, у коме би нације требало бити превладане, разматра питања и (не)могућности деконструкције „нације“. Дискусије о генеалогiji нације нису више усмерене на „пупак“, него се прешло на „ботаничку аналогију“, па се поставља питање да ли је нација данас попут лука или артичоке, него имали пупак или не (Subotić 2005: 78). Уколико је нација попут лука, онда се она може слој по слој „деконструисати“, као што након љуштења лука не остаје ништа. С друге стране када одвајамо листове артичоке, остаје нам њено чврсто језгро или „срце“, у коме се нови слојеви више не могу одвајати. Уколико је нација као артичока, онда насупрот раширених представа о „крају нације“, њено чврсто „језгро“ се према Смити идентификује у етно-симболичкој прошлости, која неће изгубити на значају ни у будућности. У сваком случају не кажемо да су наведени приступи „ослобођени пристрасности, која се храни или тежњом за афирмацијом јединства, аутономије и идентитета сопствене нације, или деконструктивистичким жаром изведеним из уверења о почетку постнационалне епохе. Јер као и увек када говоримо о прошлости, и у случају настанка нације, то чинимо из садашњости и антиципиране будућности“ (Subotić 2005: 79).

Процеси етногенезе на постјугословенском простору су резултирали стварањем неколико нових држава и конституисања нација углавном као етничких, неких и као политичких, али само декларативно, са потпуно другачијом праксом. Колико су ти процеси били сложени, контраверзни, антагонистички говоре нам и устави нових држава. Сви устави новонасталих држава на постјугословенском простору садрже доста обимне преамбуле у којима се углавном позива на „хиљадугодишњу (тисућљетну) националну самобитност и државну опстојност“ појединих народа, а посебно „младе нације“ и „младе државе“ брину се о прилагођавању старих традиција новим институцијама, новим околностима и стварањем (измишљањем) сасвим нових традиција које одговарају неким новим потребама.

Поновићемо, није проблем у томе да ли су етнички и национални идентитети историјски конструкти или не, него је проблем што делује као реална сила. Не ради се о томе шта се стварно догодило, него о томе шта људи мисле о томе и како доживљавају реалност, односно које тај који бира и представља симболе идентитета, на бази чега их бира и како они заживе у реалности.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић: 2003. Слободан Антонић. *Нација и идентитет*, у књизи: Нација у струјама прошлости. Чигоја. Београд. Стр.151-157.
- Armstrong:1982. John Armstrong. *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Armstrong: 2004. John Armstrong. 2004. Definitions, Periodization, and Prospects for the Longue Duree, *Nations and Nationalism*, V. 10/No.1-2, pp. 9-18.
- Bakić: 2006. Jovo Bakić. Teorijsko-istraživački pristupi etničkoj vezanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji. Beograd. *SOCIOLOGIJA*, Vol. XLVIII. (2006). N3.
- Benedikt: 1998. Anderson Benedikt. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd. Plato.
- Bolčić: 2019. Silvano Bolčić. Etnonacionalizacija post-jugoslovenskih društava: Svojstava, akteri, posledice i mogućnosti deetnonacionalizacije, *SOCIOLOGIJA*, Vol. LXI (2019), No3. Str. 323-344.
- Cornel-Hartman:1998. Stephan Cornel-Douglas Hartmann. *Etnicity and Race*. Making Identities in a Changing World. London. Pine Forge Press. Sage Publication.
- Cvetković: 2002. Vladimir N. Cvetković. *Nacionalni identitet (re)konstrukcija institucija u Srbiji (ideologija, obrazovanje, mediji)*. Beograd. Institut za filozofiju i društvenu teoriju. FILOZOFIJA I DRUŠTVO XIX-XX.
- Filipović: 2001. M. Filipović. *Paradigma konstituisanja nacionalnih identiteta*, Beograd, *SOCIOLOGIJA*, Vol. XLIII (2001). No 4.
- Čulinović: 1953. Fredo Čulinović. *Državno pravna istorija jugoslovenskih zemalja devetnaestog i dvadesetog vijeka*. Zagreb. „Školska knjiga”.
- Flere: 2017. Sergej Flere. *Dali je Jugoslavija morala da umre*, Beograd, Vulkan.
- Gelner: 1997. Ernest Gelner. *Nacije i nacionalizam*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Gidens: 1998. Entoni Gidens. *Posledice modernosti*. Beograd. Filip Višnjić.
- Gidens: 2007. Entoni Gidens. *Sociologija*. Beograd. Ekonomski fakultet. Centar za izdavačku delatnost.
- Gross: 1978. M. Gross. *Interdisciplinarni i genetički pristup izučavanju nacije*, u zborniku: *Pristup izučavanju nacije*, Centar CK SKH za idejno teorijski rad i marksistički centar CK SK Srbije. Zagreb-Beograd.
- Ekmečić: 1989. Milorad Ekmečić. *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918, I, II*. Beograd. Prosveta.
- Екмеџић: 2008. Милорад Екмеџић. *Дуго крепање између клада и орања*, Историја Срба у Новом веку (1492-1992), друго, допуњено издање. Београд. Завод за уџбенике.
- Хобсбаум: 1996. Ерик Хобсбаум. *Нације и национализам од 1780, Програ, мий, сиварнос*. Београд Филип Вишњић.
- Hobzbaum- Terens: 2002. Erik Hobzbaum - Rejndžer Terens. *Izmišljanje tradicije*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Horowitz: 2000. D. Horowitz. *Ethnic Groups in Conflict*, University of California Press Berkley.
- Hutchinson: 2004. John Hutchinson. „Myth against Myth: The Nation as Ethnic Overlay”. *Nations and Nationalism*, Vol. 10, No. 1-2, pp. 109-123.
- Јавић: 1996. Душан Јавић. Етноцентризам и неизвесност статуса етничких мањина. Београд Гледатије 1-2. Универзитете у Београду. Стр. 21-52.
- Kinzi:1968. Arnold Kinzi. Opijum nacionalizma. Zagreb. „Praxis”. Zagreb. 4/1968.

- Komad: 2018. Marina Komad. Odnos balkanizacije i evrointegracija kroz process razgradnje bikulturnih identiteta na prostoru bivše Jugoslavije. *Međunarodna politika*. Beograd. God. LXIX, br.1171. Jul-septembar 2018. Str. 72-83. Милошевић-Ђорђевић: 2005. Јасна Милошевић-Ђорђевић. Обележја националног идентитета у Србији. *Национални интјерес*, Година I, vol=1, Бр.1/2005. Стр.173-194.
- Митровић, Вуковић: 2017. Милован М. Митровић, Данило С. Вуковић. *Основи социологије права*. Београд. Универзитет у Београду. Правни факултет.
- Novi ustavi na tlu Jugoslavije*: 1995. „Međunarodna politika“ Beograd. Pravni fakultet, Fakultet političkih nauka.
- Obradović: 1989. Vuk J. Obradović. *Društvo nacionalizam odbrana*. Zemun. IRO PRIVREDAPUBLIK.
- Петровић: 2002. Р. Петровић. *Процена важности обележја националног идентитета и особине личности*. Дипломски рад. Универзитет у Нишу. Филозофски факултете. Група за психологију.
- Пандуревић: 2022. Винко Пандуревић. *Етноцентричност друштвених структура на југо-словенском простору: пример Босне и Херцеговине*. Београд. Универзитете „Унин Никола Тесла“, Факултет за пословне студије и право.
- Pandurević: 2021. Vinko Pandurević. *Ethno-national homogenization in the post-Yugoslav area*, International journal of economic and law, Volume 11 | No. 32 [ISSN 2683-340 (Online)]: <https://economicsandlaw.org/>
- Пандуревић: 2012. Винко Пандуревић. *Срби у Босни и Херцеговини од декларације до конституције*. Београд. ИГАМ.
- Пулиг: 2019. Срећко Пулиг. *Партија и нациј*., portalnovosti.com. (05.06.2019).
- Putinja- Stref-Fenar:1997. Filip Putinja- Žoslin Stref-Fenar. *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Schnapper:1996. Dominique Schnapper. *Zajednica građana (o modernoj ideji nacije)*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Smit:1998. Antoni Smit. *Nacionalni identitet*. Beograd:Biblioteka XX vek.
- Smith: 2000. Enthony Smith. *The Nation in History, Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Cambridge: Polity Press.
- Sociološki leksikon*:1982. Sociološki leksikon. Beograd. „Savremena administracija“.
- Spahalić: 2020. Mustafa Mujo Spahalić. *Narod, nacija država. Bosanski pogledi*. <http://bosanskipogledi.com/2020/10/10/narod-nacija-drzava/>. (приступљено 11.07.2022.).
- Stoiljković: 2013. Zoran Stoiljković. *Politička sociologija*, Podgorica, Fakultet političkih nauka.
- Subotić: 2007. Milan Subotić. *Na drugi pogled*, Beograd. Institut za filozofiju i društvenu teoriju I.P. “Filip Višnjić”.
- Тадић: 1986. Љубомир Тадић. *Да ли је национализам наша судбина*. Београд.
- Шутовић: 2011. Милојица Шутовић. *Самоопредељење народа и распад Југославије*. Филозофски факултет, Косовска Митровица.

Vinko J. PANDUREVIĆ

ETHNIC AND POLITICAL CONSTITUENTS OF NATIONAL IDENTITY

SUMMARY

The collapse of the Soviet Union and the eastern socialist lager, and then the disintegration of Socialist Yugoslavia, which was followed by strong ethnic antagonisms, whose cruelest form was an armed struggle, of until then “fraternal” peoples, historically “close”, “same”, who “achieved full national freedom and equality” in the common state, and pushed the themes of nation and nationalism to the forefront of sociological theory and political practice. Basic theoretical and research approaches

to the nation in sociology, developed especially in the West, “liberated” the field of social sciences in the countries of the former socialist East, Marxist and communist theories about the nation and the national question.

Moreover, not even the renewed studies of “nation and nationalism” have fully introduced conceptual and theoretical coherence in their research field, on the contrary, the increased interest in the topics of nation and nationalism, which followed in the second half of the last century and at the beginning of this century, led to even greater “incomprehensibility” and the existing ambiguities in the conceptual and theoretical sense have not decreased.

In this paper, we deal with the problems of the “new incomprehensibility”, which some authors called “terminological jungle”, “conceptual anarchy” when defining and demarcating the basic terms in the field of nation and nationalism and related terms.

We tried to determine when a nation is created and what are the constitutive elements of a nation and national identity. The postulates of the primordialist and ethno-symbolist direction in the research of the nation and nationalism are dominant in the understanding of the nation in the post-Yugoslav area and as such have been confirmed in practice, which once again dealt a blow to the theory of the “end of nations” and pan-nationalism, which came to life only within the framework of scientific works.

Key words: Ethnic communities, ethnicity, ethnic and political nation, state and citizenship, national identity.